УДК 141.319.8(73+44)“19”

ФЕНОМЕН ПЕРСОНАЛІЗМУ: АМЕРИКАНСЬКИЙ ТА ФРАНЦУЗЬКИЙ ВАРІАНТИ

Ростислав Поліщук

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів,79000, Україна,
e-mail: teatrolizovanuy@gmail.com

Розглянуто деякі аспекти розвитку американської та французької філософій, а саме підходи американських і французьких вчених до питань означення особи як першоелемента буття, її свободи та морального виховання. З’ясовано, що американські персоналісти беруть за основу своєї філософії людське існування та його смисл; французький персоналізм простежує головні вузлові етапи на шляху до духовного становлення і поєднання особистості та простору спільного духовного буття людей, в якому вона може віднайти себе, стати і бути, намагається збалансувати в собі антропологізм та сцієнтизм. Надзвичайної ваги набувають наголоси на духовно-творчих значеннях людських почуттів як провідниках вищого щаблю людської єдності. Виділено основні характеристики персоналістичної філософії, здійснена спроба порівняльного аналізу американської та французької персоналістських шкіл, показано їх відмінності в розумінні поняття особи та благоустрою суспільства.
Ключові слова: особа, персоналізм, персона, субстанційність, філософська антропологія, філософія XX ст.

Як одна з провідних філософських концепцій, персоналізм намагається реагувати на зміни, що відбулися протягом минулого століття, і продовжує відповідати на виклики сьогодення. Він розкриває світ особи, як сповнений гуманістичної взаємодії. З огляду на це, дослідження феномена персоналізму в філософсько-антропологічній думці є надзвичайно актуальним, адже його ідеї є вагомими для ментальних та світоглядних засад. Персоналізм є закликом до трансформації життя, оновлення його змісту та повернення істинної величі Людини.

Персоналізм завжди був актуальним для української філософії, яка є глибоко персоналістичною, зокрема проблема внутрішнього світу людини, духовності українського народу. Його представниками були Г. Сковорода, П. Юркевич, О. Кульчицький. Сьогодні проблематику американського та французького персоналізму досліджують О. Білянська, І. Вдовіна, І. Сумченко, Ю. Меліх, В. Дуйкіна, В. Табачковський, А. Бичко. Через виокремлення оригінальних аспектів своїх філософських досліджень, науковці з’ясували проблему визначення персоналізму в європейській та американській філософії. Проте в їхніх працях не був достатньо здійснений порівняльний аналіз американського та французького персоналізму, спробу якого здійснено у цій статті.

Мета статті – експлікація філософсько-антропологічного змісту персоналізму в американському та французькому варіантах.

Персоналізм, як і саме поняття “особи”, не є винаходом XX ст. Проте перефразувавши вислів М. Шелера, ми маємо підстави сказати: ще ніколи в історії особа не була настільки проблематичною для себе, як за сучасної доби. Індивідуалістичне суспільство, що розвинулося в Західній Європі й Америці у 20-30-х роках минулого століття, з одного боку, а також існування тоталітарних режимів, з іншого, – здатні ставити під загрозу саме життя особи. Наявність цієї загрози та спротив їй знайшли відображення не лише у творах соціальної науки і мистецтва, а й у філософії. В осмисленні особи, філософи персоналістичного напряму вдаються до осягнення не лише феномену людини, а й усього

світу. Передусім ідеться про загрози, які супроводжують розвиток техніки й технологій, а також про швидкі зміни в суспільно-політичному житті.

Теоретичними джерелами сучасного персоналізму є праці Ґ. Ляйбніца, Ф. Шелінґа, В. Ґете, Ф. Шляєрмахера. Вважається, що термін "персоналізм" уперше використав Ф. Шляєрмахер у своїй книзі "Промови про релігію до освічених людей, що її ненавидять" (1799). Першопочатково "персоналізм" він означив як ідею про особистісне Божество, яку він протиставляє пантеїзму. На думку Ф. Шляермахера, якщо релігія в цілому є сукупністю усіх відносин людини спрямованих до Божества в усіх можливих формах життєрозуміння, які кожен усвідомлює як своє безпосереднє життя, то персоналізм і пантеїзм є різними способи мислити універсум, споглядаючи його в скінченому: перший надає універсуму самобутню свідомість, а інший – ні. Персоналізм передбачає існування певного центру, навколо якого виформовується особа. Філософ починає з того, що дати визначення релігійній особі у формі поняття складно, оскільки в ньому, перетинаючись, включені різні індивідууми, цим самим ніби ускладнюючи сприйняття. Позбутися цього можна лише виходячи з однієї центральної ідеї або головного слова, навколо якого зосереджується весь універсум, тобто із самої особи. Ф. Шляєрмахер стверджує, що тільки так і можливе отримання позитивного знання. Гносеологічний аналіз у нього є побічним, бо більшою мірою його цікавить методологічний вимір герменевтики. Це зауважує і Г-Ґ. Ґадамер, подаючи філософське обґрунтування герменевтичного методу [2, с. 41–60].

Загалом, поставання персоналізму відбувається в кінці XIX ст.: в США – Борден Боун, Едґар Брайтмен, Ральф Флюелінґ; у першій чверті XX ст. у Росії – Лев Шестов, Ніколай Бердяєв; у Франції – Емануєль Муньє, Жан Лакруа. На з'яву персоналізму по-різному вплинули марксизм, екзистенціалізм, неотомізм, релігійно-містична філософія. У західноєвропейській філософській думці прийнято вважати, що навіть вся філософія Ф. Ніцше не позбавлена персоналістичної спрямованості, а також вважається, що персоналізм є формою прояву філософської антропології.

В цілому в європейській філософії репрезентовані три види персоналізму: реляційний, субстанційний, абсолютистський. На мою думку, найважливішим видається саме субстанційний, що націлений на духовну обдарованість індивіда. Визначення С. Боеція й пізніше Т. Аквінського дає основу для розвитку субстанційного напрямку в персоналізмі. У ньому особа означується в її суттєвих моментах як "субстанційність, індивідуальність і каузальність". Таке розуміння найпродуктивніше розвивається в Америці Г. Ладом, Е. Ройсом, Б. Боуном та іншими.

Персоналізм найбільше цікавлять питання свободи та морального виховання людини, коли особа розуміється як вища цінність і першоелемент буття. Тут людська особа постає первинною творчою реальністю, а світ, який оточує людину – проявом творчої активності Бога. Звідси, коли особа прагне до Бога (Добра, Любові, Досконалості), вона знаходиться на правильному шляху.

Можна стверди ти, що персоналізм існує в двох варіантах: американському і французькому. Американський персоналізм (з кінця XIX ст.) виникає як своєрідна реакція на деперсоналізацію і дегуманізацію особи в умовах техногенного прогресу і бюрократизованого суспільства. Його засновником був Борден Боун. Продовжили його вчення Джорж Хаусон, Мері Калкінс, Вільям Хокінґ, Ральф Флюелінґ, Едґар Брайтмен.

Американську персоналістичну філософію дослідники характеризують як найабстрактніше університетське знання. В ній "особа" трактується як неповторна, унікальна суб'єктивність, спрямована на творення суспільного світу. Американські персоналісти твердять, що існують лише особи, а також і те, що вони створюють, тому будь-яка реальність є, врешті-решт, особовою. Специфічною рисою цього напрямку є прагнення поєднати протилежні типи філософського мислення – сцієнтистського та екзистенціально-антропологічного.

В цілому, розглядаючи американський персоналізм, слід виокремити такі його особливості: 1) в центрі філософських інтересів лежить релігійно-етична проблематика; 2)

основна увага приділяється питанням свободи та морального виховання. Моральне самовдосконалення громадянина веде до суспільної гармонії. Це основна ідея американського персоналізму.

Більшість американських представників цієї школи у своїх філософських пошуках орієнтуються на протестантську теологію, яка для них є ключем до розуміння сутності особи. При цьому вони орієнтуються на неотомістське вчення про людину, його релігійно-етичну проблематику. Згідно з цим ученням, світ постає упорядкованою пірамідоподібною системою, на вершині якої – Бог, основою ж є перша матерія (чиста потенція). З'єднання чистої потенції і чистої дії утворюють однорідність конкретних видів буття, які розрізняються за ступенем досконалості. До найнижчого ступеня буття належить неорганічна природа, оскільки її об'єкти не містять у собі духовної субстанції, тобто душі. Рослинний і тваринний світи включають у себе духовну субстанцію, а їх представники володіють рослинною і тваринною душею.

У центрі релігійно-етичної складової американського персоналізму значна увага надається, про що вже йшлося, питанням свободи й морального виховання. Моральне самовдосконалення громадян має призвести до суспільної гармонії [1, с. 223]. Б. Боун у своїй праці "Персоналізм" стверджує, що особа є первинною основою будь-якої дійсності. З одного боку, дійсність загалом створена для особи й осіб, а з іншого, – кожна особа від часу появи існує сама собою, сама в собі й сама для себе. Мова йде радше про дійсність, ніж про буття як таке. Природа буття, на думку Б. Боуна, є ідеальною, творчою, вічною, вільною, моральною і колективною. Кожна особа мусить бути головним джерелом своєї діяльності й творити саму себе. І вона – згідно з Богом – найвища мета усіх діянь [3, с. 24].

Б. Боун окреслює чотири властивості особи: самосвідомість, розум, свободу і творчість. Поняття особи він виводить із ідеалістичного розуміння людського я, куди включається: свідоме, самосвідоме й духовне. Воно складає лише незначну монаду людського духу. Особі (персоні) важливі присутність духу, здатність до рефлексії та духовне самоокреслення. Основною прикметою особи в персоналізмові Б. Боуна є розум, завдяки якому вона може пізнавати й творити. Інтелектуальне життя, на думку американського вченого, доповнюється динамікою волі й свободи в межах реальних ситуацій і можливостей. Розум і свобода разом утворюють можливість для реалізації творчості й моральності. Найглибшим змістом особистого життя є моральність та моральне добро. Також Б. Боун разом із опрацюванням властивостей особи, говорить про існування створеної й нествореної осіб. З огляду на зауважений контекст людська особа не виявляється здатною розуміти саму себе в цілому. І пояснює себе через такі значення, як: Божественна, Абсолютна, Нестворена. Божественна тут означає, що поняття Бога виводиться з людського досвіду й існування та переноситься в трансцендентне. Він стверджує, що лише нестворена особа може тлумачити створену особу [3, с. 30]. Створена особа трактується через досвід, який їй дається від Бога. Цей досвід є вічним, незмінним, усталеним у понятті Всесвіт, що в американських філософів стає онтологією персоналізму.

Основний категоріальний каркас і, навіть, принцип онтології персоналізму: "Всесвіт – єдине всепоглинаюче "Я". Усі предмети, явища й факти об'єктивного світу, на думку персоналістів, являють собою об'єктивізацію форм діяльності персонального духу: "Усе існуюче є досвід і прояв енергії особи, яка є більшою, ніж природа". Об'єкт стає реальним і відчутним тільки як факт особистої свідомості. "Ми не можемо довідатися про дійсність нічого, окрім того, що дано в особистому досвіді" [2, с. 24].

Особа, як про це пише Ральф Флюелінґ у своїй праці "Персоналізм і проблеми філософії", є найвищою цінністю демократії. Суспільство мусить мати такі галузі діяльності (інституції, права, системи освіти), щоб особа могла існувати й розвиватися у всіх напрямках (фізичних, психічних і духовних). А це все дається особі тільки у свободі, яка є основною засадою демократії. Свобода, з точки зору Р. Флюелінґа, є найбільше внутрішньою. Тільки вона дає змогу самореалізуватися особистості, виступаючи при цьому як основа права, політики, мистецтва, релігії і життя.

Свобода, за філософією Р. Флюелінґа, є метою діяльності особи, мета ж, своєю чергою, має характер динамічної вартості, яка задана людині наперед космічним розумом. Вона становить категорію досконалої самосвідомості й самооволодіння. Свобода мусить залежати від добра й динаміки. Особа, своєю чергою, керується обов'язком і відповідальністю [4, p. 50].

У центрі французького персоналізму, що характеризується соціально-активною філософською доктриною, використовуються якнайбільше феноменологічно-екзистенціальні традиції в дослідженні специфіки людського буття. Прихильники такої школи намагалися переосмислити проблему людини через призму новітніх досягнень сучасної науки та соціальної практики. Акцентуючи увагу на виховній функції "філософії особи", великого значення надають проблемі особового спілкування. Суспільству як сукупності форм спільної діяльності, що склалися історично, філософи-персоналісти протиставляють особове суспільство, у якому відбувається об'єднання людей "по той бік слів та систем"

Моральне самовдосконалення, належне етичне, релігійне, виховання створюють умови для гармонійного суспільства осіб. Але при цьому стверджується перевага індивідуальних цінностей порівняно з будь-якими іншими. Особа стає персоною у процесі комунікації, активного діалогу з іншими людьми. Створення персоналістичної цивілізації на засадах перших етапів формування християнства пов'язані з самовдосконаленням особи, активною участю християн в земному житті з метою його перебудови на гуманістичних принципах.

Вихідним і найважливішим положенням французького персоналізму є уявлення про людину як суб'єкта історії, як суб'єкта діяльності і праці. Праця визнається вищою цінністю, власне – людським засобом самоздійснення, реальною творчістю. У процесі праці людина утверджує свої закони та покладає власні цілі. Створюючи продукт, вона виражає і завершує себе як особа, а тим самим конституює своє Я ("повертаючи себе до самої себе"). У праці людина здійснює себе не тільки як "мисляча і діюча істота", але і як особа, котра має почуттєве, емоційне і вольове буття (Е. Муньє) [8]. Праця – це одвічна умова людського спілкування: дух "товариства і любові", що панує в процесі праці, є основою істинно людської, особової спільноти. Трудова діяльність має особовий характер і потребує "творчої самовідданості": людина "зрікається" самої себе і заради продукту праці, і заради "іншого" [8].

Е. Муньє зауважує три основні "виміри особовості" – покликання, втілення та об'єднання [8]. "Покликання" виражає ставлення людини до вищих цінностей її унікально-універсального існування, "втілення в праці" відкриває можливості для здійснення екзистенційного самобуття (й спів-буття), а "об'єднання" з "іншими" та світом окреслює обрій екзистенційного спів-буття. На нашу думку, ці три поняття мають глибоке відношення до можливості й обрію діалогічного буття.

Розкриваючи антилюдяність цивілізації, заснованої на приматі виробництва, грошей, прибутку, егоїзму, бездуховності, Е. Муньє показує, що буржуазне суспільство не переймається ні вдосконаленням душі, ні утвердженням духовності і творчості особи, а товарно-грошові відносини відчужують людину від інших людей і самої себе, роблячи буття індивіда неістинним [6; 7].

У найголосніших працях персоналістів уявлення про духовно-трансцендентну сферу пронизувалися ідеєю присутності й впливу Бога, який трактувався як "обрій тотальності людського існування", як "символ і свідчення реальності", а тому універсальним підтекстом людського життя й діяльності була перспектива особового відношення між Богом і людиною [6; 7; 8]. Персоналісти вірять, що "дух править світом", "духовне управляє економікою і політикою", і вважають, що суспільно-історичний розвиток лише незначно детермінується об'єктивними законами, але набагато більше визначається духовними явищами [7;8]

Е. Муньє бачить навіть можливість і необхідність розробки "персоналістичного психоаналізу", ставлячи при цьому три завдання: ввести психоаналіз у екзистенційно-феноменологічну філософію, очистити психоаналіз від недоліків сцієнтистського

натуралізму; виявити слабкі місця психоаналізу з позицій екзистенціалізму і феноменології; визначити шляхи розвитку психоаналізу у напрямку релігійно-духовної перспективи [8].

Тут особа в персоналістичному трактуванні виступає як єдність трьох основних характеристик: екстеріоризації, інтеріоризації і трансценденції. Трансценденція – це орієнтація на вищу самореалізацію, можливу в акті духовного єднання з Богом. Трансцендування людини в напрямку до Бога в акті віри отримує в персоналізації своє глибоке екзистенційне обґрунтування: вірування в Бога імпліковане в елементарному, а також і в глибокому виді людської поведінки – факті довіри (Ж. Лакруа), доповнюючись у ряді випадків аргументацією герменевтичного характеру: "Людина – це вимога смислу, Бог – це смисл світу, світ – мова Бога" [5, с. 740–741]. Таким чином, "персона" розглядається персоналістами як складна духовна цілісність людини, внутрішній динамічний світ її особистої свідомості, яка є апріорною по відношенню до предметного світу. На їхню думку, існують тільки особистості й те, що вони створюють, тому будь-яка реальність є особовою.

Персоналізм є своєрідним синтезом екзистенціальної та релігійної філософії, що визначає особу та її духовні цінності вищим смислом земної цивілізації. В статті здійснено спробу осмислення персоналізму через порівняння американської та французької шкіл. Між американським та французьким варіантами персоналізму є певні відмінності в розумінні соціальних проблем. Але разом з тим, слід зауважити, що американський та французький варіанти персоналізму мають як спільні, так і відмінні риси в антропологічному відношенні. Американський персоналізм має онтологічний нахил, наголошує на кризі західного суспільства та особи, ставить на чільне місце буття людини (забезпечене життя та ін.). Французький варіант – акцентує увагу на контексті вдосконалення людини, розкриті проблем людського життя, людськості загалом.

Список використаної літератури

1. Досвід людської особи: Нариси з філософської антропології. Львів: Свічадо, 2000.
2. *Мелих Ю.* Персоналізм Л. П. Карасавина и европейская философия. М.: Прогресс-традиция, 2003.
3. *Bowne B.* Personalism. Boston, 1983.
4. *Flewelling R.* Personalism and the Problems of Philosophy. New York, 1990.
5. *Lacroix J.* Marxisme, existentialisme, personalisme. Paris, 1949.
6. *Mounier E.* Manifeste au service du personnalisme. Paris, 1936.
7. *Mounier E.* Le personnalisme // Esprit, 1945. № 2.
8. *Mounier* et sa génération. Lettres, carnets et inédits, Éd. Parole et Silence, 2000 (1ère éd. Seuil, 1956).

PHENOMENON PERSONALISM: AMERICAN AND FRENCH VERSION

Rostislav Polishchuk

Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska str., 1, Lviv, 79000, Ukraine,
e-mail: teatrolizovanuy@gmail.com

We consider certain aspects of the American and French philosophy, namely the approaches of American and French scientists in the definition of a person as a primary element of life, her/his freedom and moral education. It has been found out that the American personalists are the basis of the philosophy of human existence and its meaning; French personalism traces Host stage in a spiritual formation and combination of the individual and joint space spiritual life of people in which a person may find oneself becoming and being, trying to balance an anthropologism and

scientism. Emphases on the spiritual and artistic values of human emotions as conductors of the highest level of human unity obtain extraordinary values. The study identified the main characteristics of the personalistic philosophy, an attempt of a comparative analysis of the American and French personalistic schools, show differences in their understanding of the concept of the person and the improvement of the society.
Key words: person, personalism, persons, substantiality, philosophical anthropology, philosophy of the XX-th century.

ФЕНОМЕН ПЕРСОНАЛИЗМА: АМЕРИКАНСКИЙ И ФРАНЦУЗСКИЙ ВАРИАНТЫ

Ростислав Полищук

Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, г. Львов, 79000, Украина,
e-mail: teatrolizovanuy@gmail.com

Рассмотрены некоторые аспекты развития американской и французской философии, а именно подходы американских и французских ученых к вопросам определения лица как первоэлемента бытия, его свободы и нравственного воспитания. Выяснено, что американские персоналисты берут за основание своей философии человеческое существование и его смысл; французский персонализм прослеживает главные узловые этапы на пути духовного становления личности, сочетание личности и пространства общего духовного бытия людей, в котором она может найти себя, стать и быть, пытается сбалансировать в себе антропологизм и сциентизм. Чрезвычайную ценность приобретает ударения на духовно-творческих значениях человеческих чувств как проводников высшей ступени человеческого единства. Выделено основные характеристики персоналистической философии, предпринята попытка сравнительного анализа американской и французской персоналистических школ, показано их различия в понимании понятие личности и благоустройства общества.
Ключевые слова: лицо, персонализм, личность, субстанциальность, философская антропология, философия XX в.

Стаття надійшла до редколегії 3.05.2013
Прийнята до друку 27.05.2013